

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Напрями розвитку науки права соціального забезпечення»
вибірковий компонент освітньої програми третього рівня вищої освіти
(Право Law,
галузь знань «08 Право», спеціальність 081 «Право», 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення)

за темою № 1: Актуальні проблеми права соціального забезпечення

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри трудового та господарського права, доктор юридичних наук **Подорожній Є.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Проблеми обчислення страхового стажу у праві соціального забезпечення.
2. Співвідношення пенсійного забезпечення та пенсійного страхування.
3. Проблеми розмежування соціальної допомоги й соціального обслуговування.
4. Проблеми правового регулювання соціального захисту учасників АТО.
5. Гармонізація вітчизняного права соціального забезпечення до законодавства ЄС.

Рекомендована література: Основна

1. Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект / В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х. : ФІНН, 2011. – 280 с.
2. Директива Ради № 2000/43/ЄС «Про застосування принципу рівного підходу, незалежно від расового або етнічного походження» від 29 червня 2000 р., [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a65
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
4. Європейський кодекс соціального забезпечення: прийнятий Радою Європи 16.04.1964 р. // Бюл. зак-ва і юрид. практики України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – № 10.
5. Загальна декларація прав людини ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1948 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» (1964 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_062
7. Конвенція МОП № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_065
8. Конвенція МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» (1947 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_036
9. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
11. Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР //

- Відомості Верховної Ради України. – (редакція від 27.07.2010) – № 23. – Ст. 121.
12. Пенсійне та соціальне забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей : довідк. пос. / [В.І. Маценко, Т.П. Кравченко, І.М. Маценко, В.В. Горошко, С.В. Єськов] ; за заг. ред. Є.М. Польського, В.М. Комарницького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 480 с.
  13. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін. ; за ред. О.М. Ярошенка. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 458 с.
  14. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін. ; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : ФІНН, 2012. – 640 с.
  15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376
  16. Про зайнятість населення : закон України від 05 лип. 2012 р. № 5067-VI : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
  17. Про соціальний діалог в Україні: закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.
  18. Про соціальні послуги : Закон України від 27.04.2022 р. № 2193-IX // Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 18. – Ст. 73
  19. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / І.М. Сирота – вид. восьме – Х. : «Одіссей», 2010. – 408 с.
  20. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р // Офіційний вісник України від 20.08.2012 р. – № 61, стор. 71, стаття 2482, код акту 62994/2012.

Допоміжна

21. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 жовтня 2011 р. / За ред. к.ю.н, доц. В.В. Жернакова. – Харків: Кросроуд, 2011. – 540 с.
22. Бортник С. М. До проблеми пенсійного забезпечення працівників Національної поліції України / Бортник С. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 2, т. 2. – С. 8-13.
23. Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: [монографія] / Є. А. Гетьман. – Х., «Право», 2012. – 192 с.
24. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття "соціальне обслуговування" // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне видання / Генеральна прокуратура України; Нац. юр. ак.

- України ім. Ярослава Мудрого; КНУТШ. – Київ, 2010. – № 12 (114). – С. 107-112.
25. Гончаров В.О. Правові принципи інституту соціального обслуговування // Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – Вип. 113. – С. 226-233.
  26. Грищенко К. А. До характеристики рівнів правового регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців / Грищенко Катерина Анатоліївна // Юридичний бюлетень. –2018. – Вип. 7, ч. 1. – С. 210-215
  27. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України : окремі аспекти// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства Вип. 2 (12) електрон. наук. вид. – 2017 ISSN 2225-6555
  28. Клименко А. Л. Зубожіння: причини, наслідки і шляхи подолання : // Проблеми законності (Problems of legality) : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018.
  29. Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення // Право та інновації: наук. – практ. журн./ редкол.: Ю.Є. Атаманова та ін. – Х.: Право, 2016. – № 1. – С. 238-244.
  30. Клименко А. Л. Право на соціальне забезпечення у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Київ : ФОП «Піраміда». – № 1 – 2016. – С. 22-26.
  31. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія / А. Л. Клименко.– Харків: Юрайт, 2019. – 176 с.
  32. Ляхівненко С. М. Правова природа міжнародних стандартів захисту соціальних та економічних прав засуджених // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корещького В.М. НАН України. – Київ, 2010. – Вип. 49. – С. 590-595. – ISSN 1563-3349
  33. Москаленко О.В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : монографія / Москаленко Олена Вячеславівна. – Х. : Юрайт, 2012. – 400 с.
  34. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. IV Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) / За ред. В.В.Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 500 с.
  35. Рунова Н.О. Джерела (форми) соціального обслуговування: сучасні тенденції розвитку / Н.О. Рунова // Форум права. – 2011. – №1. – С. 859 – 863 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>
  36. Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення/ Вісник львів. ун-ту. / Серія юрид. 2011. Вип. 52. С. 234-242.

37. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. Інтернет-видання “Юриспруденція он-лайн” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=311>
38. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення : суб’єкти, зміст, об’єкти : монографія / С.М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.
39. Тищенко О.В. Окремі питання соціально-правового становища громадян похилого віку в Україні / О.В. Тищенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3 – С.66–73.
40. Тищенко О.В. Соціально-правовий захист вразливих верств населення України: Науково-практичний посібник / О.В. Тищенко. – К. : ВГЛ «Обрії», 2011. – 336 с.
41. Тюптя О. Шляхи вдосконалення сфери соціальних послуг в Україні / О. Тюптя, В. Шкуро // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2011.
42. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: [монографія] / А. А. Халецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 430 с.
43. Чутчева О. Соціальне обслуговування: проблеми галузевої належності // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 12. – С. 252-259.
44. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с.
45. Шумна Л. До проблеми принципів інституту соціального обслуговування // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Акад. правових наук України. – Харків, 2011. – № 3 (66). – С. 197-205.
46. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 39 с.
47. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посібник/за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 121 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

www.rada.gov.ua – сайт Верховної Ради України.
www.kmu.gov.ua – сайт Кабінету Міністрів України.
www.nbuv.gov.ua – електронний каталог Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
<https://library.ukma.edu.ua> – електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.
<https://dspace.univd.edu.ua> - інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ.

Текст лекції

1. Проблеми обчислення страхового стажу у праві соціального забезпечення

Страховий стаж, що є одним з юридичних фактів, які забезпечують реалізацію соціальних прав громадян України, є порівняно новою обставиною, з якою норми права пов'язують виникнення правових відносин. Ще донедавна аналогічну функцію виконував інший юридичний факт – трудовий стаж. Термінологічно обидві ці обставини є подібними. Однак вони відмінні за своїми змістовними характеристиками. Трудовий стаж визначається як тривалість (період) трудової діяльності особи в системі суспільної організації праці й обчислюється на підставі записів у трудовій книжці працівника. На відміну від нього страховий стаж передбачає обчислення тривалості сплати особою або на її користь іншими зобов'язаними суб'єктами страхових внесків до спеціальних страхових фондів.

Страховому стажу в системі права соціального забезпечення надається досить важливе значення. В одних випадках з ним пов'язане виникнення самого права на відповідний вид соціального забезпечення, в інших від його тривалості залежить розмір соціально-забезпечувальної виплати.

Найбільш узагальнене визначення страхового стажу міститься в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Тут він визначається як період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування, якщо інше не передбачено законодавством.

Страховий стаж є одночасно правостворюючим юридичним фактом (оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат), і правозмінюючим (його збільшення призводить до зміни і перегляду суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умови для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (наприклад, всіх видів пенсій), а в інших його тривалість лише презюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного випадку на виробництві, що спричинив втрату працездатності, законодавством не вимагається кількісного критерію страхового стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового стажу.

Особливості обчислення страхового стажу щодо певних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування визначаються відповідними законами України.

Як вже відзначалося, наявність страхового стажу визначається фактом сплати страхових внесків (платежів) уповноваженими суб'єктами. Розмір таких внесків встановлено законодавчими актами.

Базовими величинами для обчислення страхових внесків у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є заробітна плата особи або інший дохід, у тому числі дохід від підприємницької діяльності. Страхові внески сплачуються або особою самостійно, або (та) її роботодавцем.

До страхового стажу зараховуються також періоди трудової діяльності (трудоного стажу) особи до запровадження у нашої державі системи загальнообов'язкового соціального страхування, тобто до 1998 р.

Страховий стаж є сукупністю відповідних періодів, впродовж яких особа самостійно або – на її користь – інші уповноважені суб'єкти сплачують страхові внески до спеціалізованих страхових фондів. Тобто факт виконання особою якоїсь певної роботи чи зайняття нею підприємницькою або іншою суспільне корисною діяльністю не впливає на характер самого страхового стажу й не надає підстав виділяти, як це прийнято, наприклад, щодо трудового стажу – загальний чи спеціальний страховий стаж. Від того, яку роботу, посаду, вид діяльності виконує застрахована особа, і які вона у зв'язку з цим має доходи, залежить лише розмір страхових внесків та в кінцевому підсумку – розмір соціально-забезпечувальних виплат. Отже, страховий стаж за своїм характером є в усіх випадках однорідним явищем. Він або є, або його немає, якщо особа не застрахована у встановленому законом порядку.

Тривалість страхового стажу безпосередньо впливає на зміст правомочностей суб'єктів правовідносин. Чим більшою є тривалість страхового стажу, тим більшими є, зазвичай, розміри соціальних страхових виплат. Страховий стаж є юридичним фактом, з яким пов'язано призначення всіх видів пенсій у солідарній пенсійній системі та допомоги в разі тимчасової непрацездатності і допомоги по безробіттю.

З правового погляду, страховий стаж покликаний сприяти реалізації застрахованими особами своїх прав у соціальному забезпеченні. Доречно зауважити, що страховий стаж у праві соціального забезпечення має подвійне правове значення: по-перше, є допоміжним юридичним фактом у праві соціального забезпечення; по-друге, тісно пов'язаний із соціальними ризиками та сприяє виникненню правовідносин із соціального забезпечення.

Страховий стаж має якісну та кількісну характеристику. Якісна характеристика страхового стажу пов'язана із такими його соціально-правовими зв'язками: а) зв'язок із змістом, характером роботи (наприклад, легкі, важкі роботи, фізичні, розумові роботи тощо); б) зв'язок із займаною посадою (професією); в) зв'язок із станом здоров'я; г) зв'язок із умовами праці; ґ) зв'язок із сімейними обов'язками; д) зв'язок із галуззю економіки тощо. Кількісна характеристика страхового стажу пов'язана із такими його соціально-правовими зв'язками: а) загальна тривалість стажу; б) безперервна тривалість стажу; в) тривалість стажу за певними видами професій (посад). Також Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» допускає виділення коефіцієнта страхового стажу. Цим Законом передбачено, що коефіцієнт страхового стажу, що застосовується для обчислення розміру пенсії, визначається із заокругленням до п'яти знаків після коми за формулою:

$$K_c = \frac{C_m \times B_c}{100\% \times 12}, \text{ де:}$$

K_c - коефіцієнт страхового стажу;

C_m - сума місяців страхового стажу;

Вс - визначена відповідно до цього Закону величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках). За період участі в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1%.

Відповідно до вимог Основ (ст. 4), залежно від страхового випадку є такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України. Слід зазначити, що нині триває складний процес реформування соціального страхування.

Можна виділити деякі особливості страхового стажу: по-перше, період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, отримання виплат за окремими видами соціального страхування, крім пенсій усіх видів (за винятком пенсії по інвалідності), включається до страхового стажу як період, за який сплачено страхові внески виходячи з розміру мінімального страхового внеску; по-друге, страховий стаж обчислюється за даними персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, а за періоди до його запровадження – у порядку та на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше; по-третє, страховий стаж обчислюється в місяцях; по-четверте, якщо сума сплачених за відповідний місяць страхових внесків менша, ніж мінімальний страховий внесок, цей період зараховується до страхового стажу за формулою: $ТП = СВ : В$, де ТП – тривалість періоду, що зараховується до страхового стажу та визначається у місяцях; СВ – сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, сплаченого за відповідний місяць; В – мінімальний розмір страхового внеску за відповідний місяць; по-п'яте, до страхового стажу прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту) до набрання чинності Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням». Також Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (ст. 1) передбачено, що до видів соціального страхування належать такі: у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; медичне. З правового погляду, такий підхід видається дискусійним, оскільки не сприятиме розвитку кожного виду соціального страхування а, отже, доступності прав застрахованих осіб на окремі види соціального забезпечення. Тому основними видами страхового стажу є: страховий стаж у пенсійному страхуванні; страховий стаж у страхуванні у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страховий стаж у медичному страхуванні; страховий стаж у страхуванні від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату

працездатності; страховий стаж у страхуванні на випадок безробіття; інші види страхового стажу відповідно до видів соціального страхування, передбачені законами України. Окремі види страхового стажу мають юридичне значення при реалізації застрахованими особами прав у соціальному страхуванні. Йдеться про права на окремі види соціального забезпечення.

До основних ознак страхового стажу можна віднести такі: виступає ознакою ідентифікації застрахованої особи у соціальному страхуванні; виступає юридичним фактом, що посвідчує можливість реалізації застрахованими особами прав у соціальному забезпеченні; сприяє виникненню, зміні, припиненню правовідносин з соціального забезпечення; включає періоди трудової або іншої суспільно корисної діяльності особи; передбачає сплату застрахованою особою або за неї страхових внесків до фондів соціального страхування; може нараховуватися застрахованим особам на обов'язковій та добровільній основі; обчислюється за спеціальними формулами; допускає можливість виокремлення коефіцієнта страхового стажу; підтверджується уповноваженими органами соціального страхування; нараховується та обчислюється, як правило, у місяцях; включає трудовий стаж відповідно до закону; підлягає нагляду, контролю та юрисдикційному захисту. Подальший процес утвердження системи соціального страхування передбачає удосконалення страхового стажу шляхом підвищення ефективності законодавчого регулювання з питань: періодів, які включаються до страхового стажу; умов та порядку сплати страхових внесків; умов та порядку сплати внесків за обов'язкового та добровільного соціального страхування; умов, порядку нарахування, підтвердження та доведення страхового стажу; державного нагляду та контролю з питань страхового стажу; громадського контролю з питань страхового стажу; врегулювання спорів з страхового стажу. Також удосконаленню страхового стажу сприятиме розвиток ринку праці, у тому числі створення сучасних, належним чином обладнаних робочих місць з гідними умовами для трудової діяльності. Здійснення в Україні реформування соціального страхування вимагає розробки та ухвалення проекту Соціального кодексу України як базового закону з цих питань.

2. Співвідношення пенсійного забезпечення та пенсійного страхування

Ринкові відносини, що розвиваються, зумовлюють необхідність створення гарантованого соціального захисту непрацездатних категорій населення. Результати їх такі, що нестабільність у суспільстві вимагає досягнення певної стабільності; диференціація доходів викликає необхідність справедливого їх перерозподілу; інфляція вимагає регулювання цін; безробіття – надання соціальних гарантій тощо. У такій ситуації пенсійна система в ринкових відносинах є механізмом, що гарантує необхідну стабілізацію соціальних балансів у суспільстві.

Необхідність реформування системи пенсійного забезпечення як найважливішого соціального інституту визначає актуальність проблеми з точки зору можливості реалізації державної політики у сфері соціального

забезпечення. Проблеми пенсійного забезпечення завжди були в центрі уваги соціологів, політологів, філософів, економістів. Методологічні та прикладні питання проблеми соціального захисту населення та його залежності від розвитку та інституціоналізації економіки в цілому ставали предметом досліджень української наукової школи, значний внесок у формування якої зробили А. Бабенко, Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, В. Новиков, Л. Ткаченко та ін. Нинішній стан системи пенсійного забезпечення свідчить про необхідність її істотного вдосконалення. Дослідження історичних аспектів становлення й розвитку понятійного апарату та функціонування системи пенсійного забезпечення є необхідним елементом на шляху створення оптимальної системи соціального захисту населення.

У словнику іноземних слів наводиться таке визначення: «...пенсія (латин. pensio – платіж) – періодична, зазвичай щомісячна, грошова виплата – форма матеріального забезпечення громадян». За визначенням Р. Далімова, «пенсія – це сума грошових виплат, одержувана громадянином після припинення ним трудової діяльності». Новий енциклопедичний словник (2005 р.) стосовно тлумачення поняття «пенсія» замість слова «виплата» вживає поняття «забезпечення». Тобто «пенсія – грошове забезпечення, одержуване індивідом з пенсійних та інших фондів після закінчення ним роботи, із досягненням пенсійного віку або в інших випадках, передбачених законом».

З цього випливає висновок, що пенсійне забезпечення – це державна система правових, організаційно-адміністративних та економічних заходів щодо захисту громадян унаслідок настання старості, інвалідності або втрати годувальника. За допомогою цієї системи саме забезпечуються (а не встановлюються) умови обчислення й виплати пенсій залежно від зроблених у період трудової діяльності обов'язкових чи добровільних пенсійних внесків. Необхідно врахувати, що в накопичувальних пенсійних системах, крім іншого, враховується ще й тривалість страхового стажу, тобто тривалість часу нагромадження страхових внесків, що суттєво впливає на розмір пенсій.

Пенсійне забезпечення можна розглядати в трьох різних аспектах:

- в юридичному плані пенсійне забезпечення являє собою галузь законодавства, що регулює відносини, пов'язані з утриманням суспільством непрацездатних громадян. Правові норми пенсійного забезпечення одночасно є частиною трудового законодавства, що віддзеркалює тісний зв'язок пенсійного забезпечення, і в першу чергу пенсій, із працею;

- у соціальному сенсі – як сукупність видів і форм утримання суспільством і за рахунок суспільства непрацездатних через вік (літні люди, діти) або у зв'язку зі станом здоров'я, що перешкоджає виконанню оплачуваної роботи;

- в економічному сенсі – пенсійне забезпечення як частина національного доходу, що використовується на споживання в цілях утримання непрацездатних.

Жоден інший вид соціального забезпечення не відрізняється такими масштабами, як пенсії. Пенсія міцно увійшла в наш побут як форма, вид або спосіб матеріального забезпечення в разі непрацездатності. Нині необхідна

робота зі створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, необхідних для запровадження другого рівня пенсійної системи. Цю систему може бути запроваджено після досягнення бездифіцитності бюджету Пенсійного фонду України.

Пенсійне страхування є однією з основних гарантій соціального захисту, головним завданням якої є матеріальна підтримка громадян у разі виходу на пенсію за віком, за індивідуальністю чи у випадку втрати годувальника.

Проведенні дослідження показали, що загрозливі демографічні тенденції, низький рівень офіційних заробітних плат, відсутність соціальної справедливості щодо розмірів пенсій, дефіцит Пенсійного Фонду України – усе це призвело до неспроможності існуючої в Україні солідарної системи пенсійного страхування забезпечити гідний рівень життя пенсіонерів.

Зважаючи на всі ці проблеми, зазначимо, що в системі пенсійного страхування в Україні є безліч проблем, які потребують негайного вирішення.

До них відносять:

- дефіцит ПФУ;
- нестабільність у сфері пенсійного страхування;
- пенсійне навантаження на роботодавців;
- низький рівень життя пенсіонерів.

Тому, щоб покрити дефіцит Пенсійного Фонду України, потрібно збільшити кількість платників податків, тобто зменшити рівень безробіття, ефективно використовувати кошти фонду, а також запровадити накопичувальну систему.

Отже, щоб подолати кризовий стан, що склався в системі пенсійного страхування України, необхідно досягти наступних результатів:

- 1) забезпечення фінансової стійкості та стабільності сегментів пенсійного страхування;
- 2) підвищення рівня життя пенсіонерів;
- 3) заохочення громадян до заощадження на старість;
- 4) зменшення кількості пільговиків;
- 5) зменшення пенсійного навантаження роботодавців.

Що стосується перспективних напрямів поліпшення пенсійного забезпечення населення України, то потрібно насамперед запровадити II рівень пенсійної системи, активніше залучати до сплати пенсійних внесків підприємців, мігрантів, зрівняти пенсійний вік для чоловіків і жінок, забезпечити стабільність функціонування недержавного рівня пенсійної системи.

3. Проблеми розмежування соціальної допомоги й соціального обслуговування

Соціальне обслуговування непрацездатних громадян як вид соціального забезпечення досліджується вже тривалий час, починаючи із середини XX ст., як у радянській, так і в українській юридичній науці. Із моменту набуття Україною незалежності законодавчо врегульовані різні аспекти соціального

обслуговування громадян у країні. Однак ще й досі окремі теоретичні та практичні аспекти соціального обслуговування громадян в Україні залишаються дискусійними й потребують свого вивчення та вирішення.

По-перше, це проблема поняття й змісту соціального обслуговування, а також співвідношення термінів «соціальне обслуговування» та «соціальні послуги». Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги», соціальне обслуговування – це система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку й послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу й повноцінної життєдіяльності. Згідно зі ст. 5 цього Закону, основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування.

Такий підхід видається дещо помилковим. Адже соціальне обслуговування, як і пенсійне забезпечення, забезпечення допомогою, натуральне забезпечення (або матеріальна допомога), забезпечення пільгами та перевагами, завжди розглядалось як самостійний вид соціального забезпечення. Змістом соціального обслуговування є надання соціальних послуг непрацездатним громадянам у випадках, передбачених законодавством. При цьому соціальними послугами є окремі дії, виконані роботи соціального, медичного, освітнього, побутового та іншого характеру, які надаються непрацездатним громадянам, котрі опинились у складних життєвих ситуаціях, випадках. Тобто, як зазначалось раніше, соціальне обслуговування є самостійним видом соціального забезпечення, змістом якого є надання соціальних послуг непрацездатним громадянам у випадках, передбачених законодавством.

Термін «послуга» («послуги») тлумачиться як «дія, учинок, що дає користь, допомогу іншому», «дії, результат яких споживається в процесі їх надання ... вони становлять собою діяльність індивіда на користь іншої особи». Тобто, соціальне обслуговування існує тільки тоді, коли надаються послуги, учиняється робота з боку одних суб'єктів (надавачів послуг) щодо інших суб'єктів (отримувачів послуг). Такі послуги, робота за характером є соціальною, отримувачами соціальних послуг є різні категорії непрацездатних громадян (особи з інвалідністю, діти-сироти, ветерани війни, «чорнобильці»), а надавачами соціальних послуг є соціальні установи, підприємства, організації (соціальні служби, будинки-інтернати, центри зайнятості, заклади охорони здоров'я та інші).

При цьому соціальне обслуговування варто чітко відмежовувати від інших видів соціального забезпечення, таких як грошове забезпечення (пенсії, допомоги, компенсації), натуральне (або матеріальне) забезпечення (предмети, речі, майно), забезпечення пільгами.

По-друге, це проблема співвідношення термінів «соціальне обслуговування» й «соціальні послуги», адже вважається, що соціальне обслуговування разом із матеріальним забезпеченням є формами надання соціальних послуг, а має бути навпаки – соціальні послуги – це зміст соціального обслуговування. Справді, виглядає нелогічно, коли філософські

категорії «загальне» й «окреме» міняються місцями. Якщо йти за логікою положень Закону України «Про соціальні послуги», то виявляється, що соціальні послуги (виконувана робота) мають надаватись у формі соціального обслуговування, яке, у свою чергу, є наданням послуг (виконанням роботи) непрацездатним громадянам з боку установ, організацій соціального захисту населення.

По-третє, це проблема надмірного звуження або розширення сфери застосування соціального обслуговування. Наприклад, часто вважають, що соціальні послуги можуть надаватись лише «класичними соціальними установами, закладами» – соціальними службами й, відповідно, їхніми соціальними працівниками. Насправді, соціальні послуги надаються різними органами, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі й тими, які надають подібні послуги працездатним громадянам. Мова йде про заклади охорони здоров'я, заклади та установи освіти, громадського транспорту, громадського харчування, інші підприємства, установи, організації сфери послуг.

По-четверте, формами соціального обслуговування визначаються лише такі, як сприяння, підтримка та послуги, а цілями соціального обслуговування – подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримка соціального статусу й повноцінної життєдіяльності. І якщо з цілями соціального обслуговування ми загалом погоджуємось, то із формами, визначеними в вищезазначеному Законі, ні. Не може бути формою соціального обслуговування як сукупності соціальних послуг самі такі послуги. Можливо, більш коректним було б виділення формами соціального обслуговування сприяння, підтримку та обслуговування непрацездатних громадян. При цьому власне «обслуговування» досить важко відділити від інших форм соціального обслуговування, адже всі названі форми соціального обслуговування здійснюються задля визначених цілей, через реалізацію, надання одних й тих самих соціальних послуг.

По-п'яте, існує проблема у визначенні суб'єктів соціального обслуговування – отримувачів соціальних послуг. Це мають бути непрацездатні громадяни, тобто особи, котрі за різних обставин опинилися в складних життєвих ситуаціях, випадках і самотійно, без сторонньої допомоги з боку держави, суспільства, окремих фізичних або юридичних осіб не зможуть подолати негативні наслідки перебування в таких ситуаціях.

4. Проблеми правового регулювання соціального захисту учасників АТО

Події на сході України в 2014 році розширили сферу дії системи соціального захисту. Виникла потреба здійснення соціального захисту військовослужбовців та інших учасників антитерористичної операції, на сьогодні вже операції об'єднаних сил (ООС). Недостатній рівень соціального захисту військовослужбовців, як свідчить закордонний і вітчизняний досвід, негативно позначається на якісному складі війська, знижує мотивацію, породжує невдоволення тощо.

Учасників антитерористичної операції віднесено до категорії учасників бойових дій, що надає їм право користуватися гарантіями соціального захисту ветеранів війни. Створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 11.08.14р. № 326), на яку покладено завдання соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції. Державна політика у сфері соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції включає забезпечення їх адаптації та психологічної реабілітації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням, технічними та іншими засобами реабілітації, забезпечення житлом ветеранів війни, надання їм освітніх послуг, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються з військової служби, інших учасників антитерористичної операції та осіб, звільнених з військової служби, організації їх поховання.

Крім того, на зазначену Державну службу покладено завдання надання волонтерської допомоги: громадянам, які беруть участь у виконанні чи забезпеченні робіт, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції, бойовими діями, збройним конфліктом, у тому числі в період здійснення догляду за хворими, інвалідами, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги і проживають в районі проведення антитерористичної операції, бойових дій, збройного конфлікту.

Аналіз сучасного стану вирішення проблем забезпечення соціального захисту учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил свідчить про наступне.

По-перше, залишається актуальним питання підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних сил України, створення ефективної системи матеріального заохочення та соціального захисту мобілізованих військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у проведенні АТО та ООС.

Соціальний захист учасників АТО та ООС охоплює також питання, пов'язані з трудовою діяльністю. За працівниками, призваними на військову службу під час мобілізації, зберігаються (на особливий період, але не більше одного року) місце роботи, посада й компенсується середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову незалежно від підпорядкування та форми власності. Виплата компенсацій здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Виплата пенсії пенсіонерам з-поміж військовослужбовців у разі призову їх на військову службу під час мобілізації не припиняється. При цьому після звільнення зі служби при виплаті пенсії враховуватиметься додаткова вислуга років. Громадян, призваних під час мобілізації, звільнено від штрафних санкцій за фінансовими, податковими зобов'язаннями (не нараховуються відсотки за користування кредитом).

По-друге, важливою проблемою соціального захисту учасників АТО та ООС є відсутність ефективного механізму вирішення житлових проблем військовослужбовців-учасників. Хоча в Україні існує Комплексна програма

забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей, проте внаслідок хронічного недофінансування ефективність зазначеної програми як інструменту вирішення житлових проблем військовослужбовців є вкрай низькою.

По-третє, не відповідає потребам сьогодення система пільгового забезпечення військовослужбовців, ветеранів війни, учасників АТО та ООС та членів їхніх сімей. Вона здебільшого має компенсаторний, а не мотивувальний характер, не зважає на особливості сьогодення, не корелюється з потребами національної безпеки та оборони, зокрема з нагальною необхідністю побудови ефективної моделі соціального заохочення громадян до виконання свого військового обов'язку, тощо.

По-четверте, потребує системного вирішення проблема полегшення адаптації військовослужбовців-учасників АТО та ООС до процесів мирного життя. У першу чергу це стосується відновлення здоров'я та працевлаштування.

Отже, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців – це важливе та актуальне завдання держави по гарантуванню національної безпеки.

Ключовими напрямками діяльності органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь в АТО та ООС, на сьогодні є:

- 1) створення єдиного реєстру учасників АТО та ООС, що дозволить забезпечити їм та їхнім сім'ям належний рівень соціального захисту та гарантій (формування і введення бази даних; встановлення статусу учасника бойових дій, що дає право на відповідні пільги та компенсації; забезпечення гарантованого виконання державою прав інвалідів-учасників АТО; підтримка сімей військовослужбовців, які загинули в зоні АТО тощо);
- 2) побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців;
- 3) створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей;
- 4) підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників АТО та ООС та членів їхніх сімей;
- 5) удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби;
- 6) створення системи психологічної та фізіологічної реабілітації;
- 7) забезпечення санаторно-курортним лікуванням.

5. Гармонізація вітчизняного права соціального забезпечення до законодавства ЄС

З часу набуття незалежності Україною магістральним напрямом її зовнішньої політики був курс на європейську інтеграцію. Безпосередньою правовою підставою для проведення широкомасштабних перетворень на законодавчому рівні стало підписання та набрання чинності Угоди про партнерство і співробітництво між Україною, Європейськими співтовариствами

та їх державами-членами 1994 р.1, яка відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Принципового значення для розуміння характеру відносин між Європейським Союзом і Україною набувають положення ч. 1 ст. 51 УПС, в яких зазначається, що Сторони визнають важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством (Європейським Союзом) зближення існуючого і майбутнього законодавства України із законодавством Співтовариства. Таким чином, сторони дійшли висновку, що ефективність їх співпраці безпосередньо залежить від близькості законодавства України і ЄС. Засвідчуючи серйозність своїх намірів щодо співробітництва з Союзом, за цією ж статтею УПС Україна взяла на себе одностороннє зобов'язання вжити заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства ЄС. При цьому форми, методи та строки приведення національного законодавства України у відповідність до законодавства ЄС не були конкретизовані в УПС, а тому право їх вибору залишилося за нашою країною з огляду на економічну, політичну, соціальну ситуацію.

Згідно зі преамбулою Європейського кодексу соціального забезпечення держави – члени Ради Європи, які підписали цей Кодекс, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами з метою, крім іншого, сприяння їхньому соціальному прогресу, враховуючи, що одним із завдань соціальної програми Ради Європи є заохочення всіх її членів до розвитку їхніх систем соціального забезпечення, визнаючи доцільність узгодження відрахувань на соціальне забезпечення в країнах-членах, переконані у доцільності піднесення Європейського кодексу соціального забезпечення на більш високий рівень ніж мінімальні норми, що визначені у Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення.

Варто зазначити, що сама лише адаптація законодавства не буде ефективною, якщо нехтувати іншими складовими інтеграційного процесу. Так, вона повинна відбуватися паралельно із створенням відповідного політичного клімату у суспільстві та інших важливих умов, за яких європейський вибір України мав би підтримку з боку основних політичних сил та учасників ринкових відносин. Крім того, однією з необхідних передумов успішної адаптації законодавства України є наповнення реальним змістом принципу верховенства права та надання надійних гарантій захисту прав людини. У цілому підготовча стадія для країни, що бажає набути членство в ЄС, включає набагато більший комплекс завдань, аніж звичайна адаптація відповідних норм законодавства. Йдеться про формування в державі належної моделі, здатної забезпечити ефективне застосування адаптованого законодавства, зміцнити демократичні, політичні, громадянські інститути, гарантуючи верховенство права, захист прав і свобод людини.